

Remek rabkocsi sugárzik az időben

Börtönparancsnok a Dzerzsinszkij Akadémiáról

A II. világháborúról írt lelkendező, a kommunizmus erőit és erőfeszítéseit ünneplő himnuszok s a kádári „arany idők” kabaré stílusa után február 24-én, a kommunizmus áldozatainak napján egyszerszak ott áll előttünk az Andrássy út 60. a Terror múzeumával. Csúf, kijózanító látvány lesz 13 évvel a rendszerváltás után. Amerre csak a látogató majd nézni fog, elfajulással, lágeres kegyetlenséggel és az észbeli műveltség megvetésével találkozunk: ott áll előtte majd a belüleges aparátcsik, aki fejét a világuralom koronájával akarta megkoszorúzni. A magyar sajtó munkásainak java része elfordítja a szemét, minek is diadalmi tort ülni a legyőzött politikai betegségek légioi felett?

TAMÁSKA PÉTER

Jellegzetes, filozofikusan érzékeny baloldali megközelítés: ehhez a múlthoz aztán a szocialistáknak végkép nincs közük. Részben mert okosan semmibe veszik, részben mert sajnálják. Ennyi nem elég? Ami pedig a liberálisokat illeti, talmudi rafinériával jegyzik meg, hogy az Andrássy út 60-nál, az egykori államvédelmi központ épületénél felvonuló építési cég rekordösszegű árbevétellel kalkulál, meg különben is, az egész nem több Fidesz-kampányfogásnál.

Holott érdekes történetről van szó, hiszen az ÁVO szülőatyja Kádár János volt. Az oroszok támogatása és pártbeli felettesének, Kádárnak a barátsága révén a négy elemít végzett szabólegény, Péter Gábor még 1945 elején megszerezte a kiépítendő diktatúra legfontosabb erőszakszerveinek a vezetését. Központjának az Andrássy út 60-at választotta ki, amely eredetileg *Perlmutter Izsák* festőművész bérpalotája volt – a képei ma is magas áron kelnek el – végrendeletében pedig egy zsidó múzeum céljára ajánlotta fel az értékes sarokházat, ám végül is azt először a nyilasok szereztek meg. A palotát a Hűség Házának nevezték el, s a részvét idején az alagsorban gyorsan rettegett hírvé vált pincebörtönt alakítottak ki. A történelem fintora, hogy a tyúkszemvágás és masszírozás békés vízeről a világmegváltó eszmék örvényeire merészkedő *Nidosi Imre*, Budapest nyilas városparancsnoka e pincékben lesz Péter Gábor foglya. *Palásti László* és *Varga József* képriportja a „gyilkos igazi tekintetét” és halálra váró magába roskadását örökíti meg, de nem hiányzik a másik borralalás, a szabólegény győztes mosolya sem. Fölötte a legszebb elvtársi ítélezést az ÁVH belső titkait jól ismerő, a cinkos mosolyú *Gobbi Hilda* mondta ki: az aggkorú Péter Gábor a végbemenő rendszerváltás igazi áldozata. Az „áldozat” fénykorában szentendrei villájába

csak muskátlit 16 ezer forintért vett, szeretőjének pedig lakást s berendezést adott. (Összehasonlításképpen egy munkás 1950 – körül 4-600 forintot keresett.)

Az altábornaggyá avanzsált Péter pincebörtönében az évek során több ezer embert tartottak fogva, kínoztak meg, sokakat pedig addig vertek, amíg meg nem haltak. Szívélytelenség, szívészélhűdés – köztölték a hozzátartozókkal, sokszor csak évek múlva. Az Andrássy út 60. alatt kezdődő, összefüggő pincerendszer föld alatti folyosókon keresztül összeköttetésben állt a szomszédos épületekkel, előbb az Andrássy út 62-64-gyel, azután a háztömb egészével, tehát az Aradi utcai rendőrség épületével is. Ebben az összefüggő pincerendszerben órákig tudták úgy sétáltatni a rabokat, hogy azok teljesen összekavarodtak. (Ilyen hírhedt pincebörtön volt még a Katonapolitika osztály Bartók Béla úti legalsó zárkasora, a Belgrád rakpart 5. sz. alatti pincezárkák, a váci fegyházban az ún. Doberdo és a nosztrai börtönben a kolostorpincéből kialakított büntetőörzsleg). Szűk, fojtogatón meleg, levegő nélküli, nedves cellákba zárták be a naponta éjjeli kihallgatásra és fenytésre felvitt rabokat, s ételnek alig nevezhető táplálékon tartották őket. A cél az emberek teljes megfélemlítése, esetenként fizikai megsemmisítése volt. A pincebörtönöket 1956 után igyekeztek befalazni, megsemmisíteni, átépíteni vagy eltüntetni: az Andrássy út 60. pincéjében KISZ-klubot rendeztek be.

„Az ÁVH-n a felszabadulás után kezdettől fogva rendszeres volt az őrizetek verése és bántalmazása. Ebben mindenki részt vett, és azt úgy végezték, hogy még halálos áldozatai is lettek..., mi azonban vigyáztunk arra, hogy ezek a verések külső sérüléseket és hosszabb időt igénybe vevő gyógyulási tartamokat ne eredményezzenek, a olvashatjuk az 1954-es Péter Gábor-per vizsgálati anyagában. *Princz Gyula* – aki

az ÁVH 6/2-es börtönügyi osztályának részéről a börtönöket felügyelte – elmondta, hogy „Péter Gábor égő cigarettát nyomott egy őrizetes arcába, és követelte, hogy morzsoljam a heréjét. Amikor én ezt a nadrágon keresztül csináltam kigúnyolt és utasított, hogy vetkőzzem le, bontsam ki a nadrágiát. Ennek eleget is tettem. ...a heréje verésével sem volt meglegedve és ő verte Bálint heréjét. Utasítást adott, hogy tűvel szurkáljam Bálint talpát és heréjét, a tűt is kivette a kezemből és ő kezdte szurkálni.” (Valószínűleg *Bálint Lászlóról* van szó, akit 1952. november 17-én jugoszláv kémként halálraítéltek.)

Az őrköt politikai megbízhatóság és az osztálygyűlölet szempontjai alapján válogatták ki: egyenruhások és foglyaik politikai ellenfélként álltak egymással szemben. 1950-ben az ÁVH vette át a budapesti Pestvidéki Fogházat (Gyorskocsi u.), a Mosonyi utcai volt dologházat, a Budapesti Gyűjtőfogházat (Kozma u.), a Váci Fegyházat és két emeletet a Markóban, s közvetlenül ellenőrizte Márianosztrát is. Szovjet katonai törvényszék tevékenykedett a Conti utcai volt katonai fogházban (ma Tolnai u.), s a sopronkőhidai fegyház is 1948-ig közvetlenül a badeni szovjet katonai bíróság alá tartozott. Mind az VH, mind a szovjet szakértők rendelkeztek speciális villabörtönökkel: a szovjet nagykövetség Gorkij fasori épületei alatt is voltak fogdák, ahol kihallgatások folytak. Az Andrássy út 60-ban *Fjodor Belkin* MGB – belüleges – altábornagy, akit az VH-n csak „kormányzóznak” hívtak, ellenőrizte a magyar kihallgató tiszteket. A Rajk-per lebonyolítását és a vizsgálati szakaszt ő irányította. Sajátos függési rendszerek alakultak ki az IM, BM, az VH emberei és a szovjet szakértők között. *Garasin Rudolf* például a aki 1952-től a börtönök országos parancsnoka lett a előtte az orosz államvédelem, az NKVD tisztje volt, *Princz Gyula* őrmagy pedig szovjet kapcsolatai révén a nála magasabb rangú s a belügyi állományhoz tartozó tisztek felett is rendelkezhetett. A börtönök büntetőintézetének is mondott Márianosztra parancsnoka, *Keresztes Sándor* részt vett az orosz polgárháborúban s a Kommintern illegális munkájában is: rabjait őszinte osztály gyűlölettel kezelte.

Az 1950. évi II. törvény egységesítette a régi büntetőjogban szokásos szabadságvesztéssel járó büntetéseket (képmutatón eltörölték a kényszermunka-büntetést), s csak egyféle rendszert ismert: a börtönt. Ez az egységesen embertelen bánásmód egyértelmű bevezetését jelentette. A szóbeli megintés után a dorgálás már testi fenytéssel is járt (pofon, homlokkal falhoz szorított ceruzával való állás, nemegyszer lábujjhegyen, békaiütés, vízzel felöntött zárkából a víz kimerése). A kedvezmények teljes elvonása sem volt szokatlan. Márianosztrán a nagyítéletesek például 1950 és 1953 között egyáltalán nem érint-

kezhettek a külvilággal és szeretteikkel. A gyűjtőben 1951 és 1954 között három és fél évig egyáltalán nem tarthattak kapcsolatot a politikai rabok a külvilággal. (*Dálnoki Veress Lajos*, aki kivette a II. magyar hadsereget a bekerítés elől Észak-Erdélyből, csak a Nagy Imre-i változások után tudott hollétéről hírt adni a feleségének a nosztrai börtönből.) A szigorított magánzárkás elzárás (csak kétnaponként kapott az elítélt vizet és rossz kenyeret) és a sötétzárka akár tíz napon át, esetleg ismétléssel éppúgy természetes büntetésnek számított, mint a kurtavas, a gúzsbakötés vagy a kényszerzubbony. A betonpadlóhoz való leláncolás is előfordult. Az egyik szökött nosztrai rabnak egy évre nehéz láncot is kovácsoltak a bokájára. A lánc 16 kg-ot nyomott. Ilyet kaptak azok is, akik megtámadták az őrköt. 1955-ben bebádogozták a zárkaablakokat: a folyosók és a zárkák elsőtűitük, de már *Kádár János* belügyminisztersége idején sok helyütt bemeszelték az ablakokat.

Maguk a börtönparancsnokok jártak az élen foglyaik megalázásában és megkínzásában. *Lehota István* alezredes Vácott például megtiltotta, hogy a nagybeteg történettudósnak, *Hóman Bálintnak* diétás kosztot adjanak. Hóman 1951-ben szívelégtelenségben hunyt el. A föld alatti, nyirkos büntetőzárkasort, a váci Doberdót megjárták azt mondták, hogy az még az orosz büntetőrészeleknél is rosszabb volt. Bánkúti Antal a gyűjtő élén híres volt kegyetlenségeiről: a szökéssel gyanúsított totkomlósi fiatalembert, *Kurucz Ferencet* a Csillag közepén felállított politikaiak szeme láttára verte és verette agyon. A moszkvai Dzerzsinszkij Akadémiát is megjárt parancsnok számára mindenki fasiszta volt, akit politikai okból ítélték el. Tömegveréseket is rendezett: a raboknak a folyosó teljes hosszában, két sorban felállított örök közt kellett végigfutniuk, akik gumibottal, derékszíjjal s vaskos fahasábokkal verték őket.

Az állózárka-büntetés – amelynek régi hagyományai voltak a cári Oroszországban – az októberi forradalom után is a börtönbeli büntetésformák egyik legkegyetlenebb eszköze volt. A mintegy szekrényyszerűen az elítélte záruló ajtó lehetetlenné tette mozgását, volt, hogy éjjel-nappal közlő lámpával a szemébe világítottak. Két-három óra állás is rettenetes volt, azonban a büntetés eltarthatott két-három napig is: időleges vakságot és bénulási tüneteket okozott. Az őrköt a foglalkozásokon az őrkutya moráljára biztatták. „Én harcolni akarok, nyitott szemmel szembenézni a fenyegető helyzet minden veszedelmével. Könnyörtelen akarok lenni, mint a hű házörző eb, ízekre tépem szét az ellenséget”.

Az Andrassy út 60. sz. alatti pincékben tisztálkodásra zárkasoroként egy-egy vízcsap volt és hozzájuk egy-egy vályúszerű mosdó: a letar-

tóztatottaknak fél perc idejük volt, hogy itt kezűket, arcukat megmossák. Három WC-ülökét is felszerelték, azonban ajtó nem volt előttük: a letartóztatottaknak – a nőknek is – az őrség szeme láttára kellett elvégezniük szükségletüket. Az előzetes letartóztatásban fehérműi váltás hete-kig nem volt, a rabokat abban a ruhában, alsóneműben tartották, amiben behozták őket: átható bűzük az örök orrát is facsarta. A nők havi periódus alkalmával sem kaptak gyógyszert, kötöző anyagot, vattát: ilyenkor nemegyszer idegrohamot vagy idegösszeroppanást kaptak.

A kórházak külön világot jelentenek a börtönön belül: itt forog a legtöbb információ, s itt lehet találkozni régi társakkal, barátokkal. A *Rákosi*-diktatúra legkeményebb szakaszában, 1950 és 1953 között azonban korántsem volt könnyű börtönkórházba kerülni, gyógyszer alig volt, a börtönorvosok pedig azt vallották, hogy „azért vagyunk itt, hogy az elítéltek rosszul érezzék magukat.” A betegeket nem egyformán kezelték, hanem politikai bűncselekményük súlya szerint. A körletparancsnok döntötte el, hogy az éjjel beszállított súlyos beteget kezelhetik-e, sokan az engedély megtagadása folytán hajnalra meghaltak. A halálesetekről az ÁVH 6/2-es börtönügyi osztályát értesítették: a temetések titokban történtek. A konspiráció nemcsak a külső szervek – tanács, temető – felé érvényesült, de az ÁVH keretén belül is. Péter Gábor alaposan megkezelt sógorának, *Lusztig Gyulának* holttestét 1953 februárjában például a Conti utcai börtönből pokrócba csomagolva vitték a Gyűjtőbe, ahonnan a boncolás után *Nagy János* parancsnokhelyettest bízta meg a konspirált temetéssel. A Mosonyi utcai rabkórházban 1952-ben „járvány és öngyilkosság következtében volt elhalálozás a hadifogságból hazajött és ellenőrzés alá vont horthysta főtisztek és tisztek között” – olvashatjuk egy jelentésben. Az emberi haj összegyűjtésére a börtönökben a Gyapjúkereskedelmi Nemzeti Vállalat kapott megbízást.

Nemcsak a halál, a születés is mindennapos a börtönvilágban. A kistarscai internált nőket a váci börtön kórházába vitték szülni, s ugyancsak volt szülőszoba a kalocsai női börtönben és a Gyűjtőfogházban. A politikaiak gyermekei vagy állami gondozásba kerültek, vagy a család valamelyik tagjához, de az anya nem tudhatott erről.

Kivégzésre a hatalom a Gyűjtőfogházat „szakosította”, de volt kivégzés a Fő utcai börtönben és a megyei, illetve a vidéki országos börtönökben is. A bitófa a Kisfogház udvarán állt, de 1956 után néha hat akasztófát is felállítottak a halálos ítéletek számától függően. A kivégzések a Gyűjtőben legtöbbször a kora reggeli órákban, az Államvédelmi Központnak nevezett Fő utcai börtönben pedig – amely a kádári időkben a

Gyorkocsi utcáról nyíló vizsgálati osztályról híresült el – az 1950-es évek első felében főképp az esti órákban történtek: itt folyt az ítélet ki-mondása után két órával a statáriális eljárás keretében elítéltek akasztása. Kivégzők két autómotort berregtetek. Két orvos szakértő, fegyőrök, a börtönparancsnok vagy a helyettese, az ügyész, a tanácsvezető bíró s néha mások is részt vettek a kivégzésen. *Pálffyék* és *Nagy Imréék* kivégzéséről film is készült. A hóhérmak ketten segédkeztek: a hóhér és ők is fegyőrök voltak. A halál beállt az e célra kirendelt orvos 10-15 perc múlva állapította meg.

A vázolt kép hiteles, főképp a „szerv” által hátrahagyott dokumentumokon s a börtönök politikai és operatív tisztjeinek jelentésein alapul, ezt egészíti ki az áldozatok visszaemlékezései. Mégis, az egész baloldali média a múzeum hiteltelenségén rágódik. Pedig a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által rendelkezésre bocsátott zárkaajtók éppúgy hitelesek, mint a zárkasort lezáró akasztófa és sirlomházi cella, s csak sajnálni lehet, hogy az Andrassy út 62 szám alatti bérpalota első emeletén álló nagypolgári dolgozószoba – amelyet nagy műgonddal választott ki magának Péter Gábor –, túlzott ára miatt nem lehetett a kiállítás része. S hogy *Eörsi István* – akinek alfeli, ginsbergi motívumaira utalva *Ludwig Emil* akár alfeli sztálinizmust is mondhatott volna a Magyar Nemzetben február 4-én megjelent írásában a nem tudja elviselni, hogy *Mikós Sztálin*-szobrának frízeit is beépítették múzeumukba a fideszes fiúk, az különösen érthetetlen: Mikós ugyanis az ötvenes évek világát az asszír győzelmi frízek stílusában jelenítette meg. Kemény és árulkodó ez az esztétikum, mint a fedett udvarra került T-54-es tanké: a szocreál géppuska-tűszerű szépsége ez.

Nos, lesz mit látnia s hallania a Terror múzeumát látogató kisembernek. Igaz, felháborítón mást fog kapni, mint a magyar szellem alkotásait bemutató Ganz-gyári millenniumi kiállítás. S bár azt mondják, hogy nagy korszakokban az emberiség szívére veszi legfontosabb céljait, rájön, hogy a kommunizmus ideje csak a nagy szavaké s a nagy katasztrófáké volt. Nem volt – mint hirdette magáról – nagy korszak, csak a célok kompromittálásáé. Az anarchiában vergődő s állandó rendcsinálásban lázas kor belegázolt mindenbe, vigyorgott eszményre és lélekre. Csúf szépségetéről szól *Weörös Sándor* Téma és variáció című, a hatvanas években írt szabadversében:

„Ma szép hang van, csupa nap, futkos a nóta az árokszélen, és remek rabkocsi sugárzik az időben, még a töltésen is mindenki kutyázik.”

Mindenki kutyázott, s *Kádár János*, a jóságos smasszer ma is ott sugárzik az időben. ■